

گزارشی از کتابخانه شیعه کلن

فاطمه رحمتی

پیش درآمد

یکی از اقدام‌های تاریخی در کشور آلمان، تأسیس کتابخانه تخصصی شیعه در ۱۹۶۵ بود. این کتابخانه، نتیجه همدلی مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه کلن^۱ با پروفسور عبدالجواد فلاطوری بود. این اقدام مهم، هم در کارنامه علمی و فرهنگی فلاطوری درخشنوی ویژه دارد و هم از افتخارات بخش شرق‌شناسی دانشگاه کلن به حساب می‌آید. کسانی که از نزدیک این کتابخانه و تأثیرات و خدمات مستقیم و غیر مستقیم آن را ندیده یا گزارش‌های آن را مطالعه نکرده باشد، سخن مزبور را اغراق‌آمیز می‌دانند؛ اما هنگامی که به سخنان کسانی چون اولریش ماتس (Ulrich matz) رییس دانشگاه کلن که با این پدیده به خوبی آشنایی دارد، گوش فرا می‌دهد، به اهمیت این مرکز پی می‌برد. او می‌گوید:

«فلاطوری سهم بزرگی در علاقه‌مندی و پژوهش اسلام‌شناسان به مذهب تشیع داشته است. سنگ اول این تلاش جدی، افتتاح کتابخانه شیعه در سمینار شرق‌شناسی دانشگاه کلن بود که در نوع خود، یکی از مهم‌ترین کتابخانه‌های شیعی خارج از ایران محسوب می‌شود!»
با درگذشت نابهنگام فلاطوری، فعالیت‌های این کتابخانه کم رونق شده است. ضروری است این کتابخانه تکمیل و پر رونق گردد تا بلکه خدمات‌رسانی علمی و فرهنگی آن به علاقه‌مندان و پژوهش‌گران سراسر جهان، بیش از پیش گردد.

دکتر مهدی محقق درباره این کتابخانه می‌نویسد: در سال ۱۳۵۶ برای کنگره تاریخ علوم و فلسفه در قرون وسطا یا به شهر بُن آلمان رفته بودم که به دعوت مرحوم فلاطوری، به شهر کلن رفتم. او کوشش‌های خود در نشر اسلام و معرفی شیعه را برای من شرح داد و مرکز تحقیقات شیعه، که خود آن را پایه‌گذاری کرده و امهات منابع فقهی، اصولی، فلسفی و کلامی شیعه را در آن جا گرد

آورده بود، به من نشان داد که اگر همت و کوشش او نبود، امکان بردن این منابع به آسانی به آن دیار به دست نمی‌داد.^۲

ضرورت تأسیس این کتابخانه در گذشته

ضرورت‌ها و زمینه‌هایی را که منجر به تأسیس کتابخانه تخصصی شیعه در آلمان شد، می‌توان در چند محور زیر تحلیل کرد:

۱. وجود کتابخانه‌های عمومی و تخصصی فراوان در آلمان که گاه گزارش آن‌ها به هفت میلیون می‌رسد.^۳ تاریخ تأسیس کتابخانه ملی آلمان به ۱۸۴۸ می‌رسد؛ از این‌رو دارای قدمت زیادی است. کتابخانه ملی برلین دارای حجم قابل توجهی از آثار، به ویژه آثار شرقی است.

کتابخانه ملی آلمان غربی، در ۱۹۹۰ در فرانکفورت با کتابخانه آلمان شرقی در لایپزیک ادغام گردید و کتابخانه بزرگی را تشکیل داد که میلیون‌ها عنوان کتاب، مجله و پایان‌نامه را در خود جای داده است. اما جای کتابخانه تخصصی شیعه در میان هزاران کتابخانه این کشور خالی بود.

۲. آلمان یکی از کانون‌ها و قطب‌های بزرگ فرهنگی جهان است. شاخص‌های فرهنگی این کشور در سطح بالایی قرار دارد؛ مثلاً هر سال بزرگ‌ترین نمایشگاه کتاب در جهان، در فرانکفورت آلمان برگزار می‌گردد. در بخش پر رونق آموزش و پژوهش مربوط به ادیان و مذاهب، وجود مرکزی برای اطلاع‌رسانی و خدمات‌رسانی فرهنگی، ضروری بود و این با تأسیس کتابخانه تخصصی شیعه مرتفع می‌گشت.

۳. رویه علم‌گرایی در شرق‌شناسی آلمان، بیش‌تر از کشورهای غربی است. این کشور به دلیل عدم رویکردش به استعمار، در بخش فرهنگ، شرق‌شناسی را در خدمت سیاست‌های سلطه‌جویانه قرار نداد؛ بلکه فرهنگ دوستی و علم‌گرایی آن چشم‌گیر بوده است.

خاورشناسان آلمانی به طور عمده از سر علم دوستی به مطالعه درباره اسلام و شیعه پرداخته‌اند. این انگیزه همراه با وجدان کاری آن‌ها، آنان را به سوی پژوهش بیش‌تر وا می‌داشت. کتابخانه تخصصی شیعه می‌توانست پژوهش‌های آن‌ها را پشتیبانی کند.

۴. حضور چند میلیون مسلمان سنی مذهب در آلمان، زمینه‌ای فراهم آورده بود که خاورشناسان آلمانی به راحتی، به منابع سنی دسترسی داشته باشند؛ اما علی‌رغم اهمیت شیعه به عنوان یکی از شعبه‌های مهم اسلام و حضور دویست هزار نفری آن‌ها، منابع علمی تشیع در آلمان کم‌تر یافت می‌شد؛ این موجب کم اطلاعاتی یا عدم آگاهی دانشمندان این کشور از تشیع شده بود. این نکته را از تألیفات آن‌ها می‌توان به راحتی به دست آورد.^۴

عدم اطلاع از تشیع، برای آلمان، صرفاً یک نقص فرهنگی نبود، بلکه به دلیل سیطره مذهب تشیع بر بخشی از جهان اسلام، به ویژه کشورهای مهم خاورمیانه و شمال آفریقا، تأثیرگذار در استراتژی و تعاملات سیاسی نیز بود. گفتنی است که اولریش ماتس، رییس دانشگاه کلن و همکار فلاطوری نیز به این نکته توجه داده است: «تلاش علمی فلاطوری بیش‌تر پیرامون مذهب شیعه بود؛ جهتی که تا کنون کم‌تر به آن توجه شده است.»^۵

۵. بخش مهمی از فرهنگ اسلامی و تاریخ مسلمانان، مربوط به شیعه است. هم‌اکنون شیعه در بسیاری از کشورهای اسلامی، جمعیت‌های قابل توجهی را تشکیل می‌دهد و شیعیان در تمامی نقاط جهان، حتی در تانزانیا، اوگاندا و کنیا پراکنده‌اند.

شیعه حداقل مشتمل بر سه شاخه مهم امامیه، زیدیه و اسماعیلیه است. زیر شاخه امامیه اباضیه، خوجه، اثنا عشریه، نصیری و علویه و زیر شاخه اسماعیلیه، فرقه‌هایی همچون دروزیه‌اند. نیز دولت‌های فراوانی در طول تاریخ اسلام توسط شیعیان شکل گرفته است؛ مانند صفویه در ایران، فاطمیان در مصر، اداره در مغرب و آل اباض در عمان؛ از این‌رو بر خاورشناسان ضرورت دارد که به ابعاد مختلف تشیع و شیعیان بپردازند.

۶. پیشینه مطالعات اسلامی در آلمان با یاکوب کریستمان (درگذشت ۱۶۱۳م) آغاز شد؛ اما شرق‌شناسی در مفهوم علمی آن، از سده نوزدهم با ویل (درگذشت ۱۸۸۹م) استاد تاریخ دانشگاه هایدلبرگ شکل گرفت. با تأسیس مدرسه زبان‌های شرقی توسط زاخو در ۱۸۸۷ در برلین و گشایش مدرسه تاریخ و فرهنگ شرق در ۱۹۰۸ در هامبورگ، این روند توسعه یافت.^۷ البته مطابق گزارش نجیب عقیقی، گروه‌های زبان‌های شرقی در ورزبورگ (Wurzberg) از ۱۵۸۲ و در لایپزیک (Leipzig) از ۱۴۰۹ و در توپینگن (Tubingen) از ۱۴۷۷ و در هاله (Houle) از ۱۴۷۷ تأسیس شده بود.^۸

جمعیت خاورشناسی آلمان، از ۱۸۴۵ توسط فلاشر در هاله تأسیس شد^۹ و از آن تاریخ تا کنون گسترش فراوان یافته است. این مطالب نشان‌دهنده اهتمام فرهیختگان آلمان به مشرق و اسلام است و کارنامه خاورشناسی آلمان درخشندگی ویژه‌ای دارد.

این سابقه فرهنگی، زمینه توافق بر سر تأسیس کتابخانه تخصصی شیعه شد. از سوی دیگر، دانش دوستی مسئولان مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه کلن و همت بلند فلاطوری در هم آمیخت و این ثمره گران‌قدر ساخته شد.

اهمیت و خدمات این کتابخانه

این کتابخانه همانند دیگر کتابخانه‌های تخصصی که خدمات‌رسانی سریع و خوبی برای پژوهش‌گران دارند، توانست کمک شایانی به پیش‌رفت پژوهش‌های علمی داشته باشد. صدها تحقیق، پایان‌نامه، مقاله و کتاب در این کتابخانه به سامان رسید و موضوعات بسیاری بر اساس

منابع موجود در این کتابخانه کار شد. خدمات رسانی این کتابخانه به اندازه‌ای گسترده بود که پروفسور ورنر دیلم (Werner Diem) رییس گروه شرق‌شناسی دانشگاه کلن در این باره گفت: «این کتابخانه تخصصی در نوع خود در دنیای غرب بزرگ‌ترین است و حقیقتاً به رحله الطالبین، یعنی قبله‌گاه دانش‌پژوهان مبدل گشت.»^{۱۰} همچنین سخن آقای اولریش ماتس (Ulrich matz) رییس دانشگاه کلن را یادآور می‌شویم که گفت:

«کتابخانه شیعه در نوع خود یکی از مهم‌ترین کتابخانه‌های شیعی خارج از ایران محسوب می‌شود.»^{۱۱}

این محل صرفاً کتابخانه نبود؛ بلکه به عنوان مرکز تحقیقات علوم و عقاید شیعی نیز فعالیت داشت. به عبارت دیگر، در زمینه پژوهشی، پر رونق بود و جذابیت‌های زیادی داشت. علاوه بر سرویس دادن به پژوهش‌گران از طریق کتابداری، فلاتوری طرح تهیه کاتالوگ کتاب‌های شیعه را آماده کرد. این پروژه که در نوع خود بسیار بزرگ و جهانی بود، در صدد معرفی منابع علمی و پژوهشی شیعه از ابتدا تا کنون بود. این فهرست به گونه‌ای برنامه‌ریزی شده بود که محققان می‌توانستند هرگونه اطلاعاتی را با مراجعه به آن، به سرعت بیابند. با زحمات فراوان، این پروژه اجرا شد و در شش جلد به چاپ رسید.^{۱۲} پروفسور دیلم آن را به عنوان یادگاری جاودانه ستوده است.^{۱۳}

یکی از آثار این کتابخانه، جلب توجه پژوهش‌گران به موضوعات مربوط به تشیع و شیعیان بود. نقل گفته آقای ماتس در این‌جا مناسب است:

«شیعه دومین مذهب بزرگ در کنار اهل تسنن است و به جرئت می‌توان گفت که کوشش‌های نستوه فلاتوری، سهم بزرگی را در علاقه‌مندی و پژوهش اسلام‌شناسان به مذهب تشیع داشته است. سنگ اول این تلاش جدی، افتتاح کتابخانه شیعه در سمینار شرق‌شناسی دانشگاه کلن بود.»^{۱۴}

باید توجه نماییم که این کتابخانه با اعانات مردمی یا کمک‌های غیر رسمی دولتی، یعنی از بودجه‌های فرهنگی دولت‌ها به انجام رسید؛ به عبارت دیگر، این کتابخانه، دولتی نبوده است. این نوع سیاست برای خدمات فرهنگی بهترین تدبیر است؛ چرا که دولت‌ها مشکلات و محدودیت‌های ویژه‌ای دارند که معمولاً با این نوع فعالیت‌ها سازگار نیست. البته جذب این نوع کمک‌ها برای فلاتوری بسیار مشکل و پر دردسر بود؛ ولی به قول پروفسور دیلم، او با استقامت و پایداری مختص به خویش، امکاناتی از دانشگاه، ایالت، نهادهای فرهنگی ایران و مصر و جمعیت‌های ایرانی آمریکا و اروپا جذب کرد.

مهم آن است که پروژه تأسیس کتابخانه شیعه در نظر او، شیعه‌پژوهی و شیعه‌شناسی صرف بود؛ نه

آن که بخواهد به اختلافات تشیع و تسنن دامن بزند و بر تفرقه‌ای بیفزاید. توروشکا (Tworuschka) همکار و دوست صمیمی او همین تلقی را دارد:

«فلاطوری به عنوان دانشمند برجسته علوم شیعی و منابع آن، پایه‌گذار کتابخانه شیعه کلن بود. پژوهش او پیرامون شیعه در جهت وحدت اسلامی بود. او در سالیان متمادی به تدریج به چهره‌ای ممتاز برای اتحاد میان مذاهب اسلامی مبدل شد. دانشگاه سنی مذهب الازهر در قاهره، او را که عالمی شیعی بود، به عنوان عضویت در شورای خود برگزید.»^{۱۵}

حوزه فعالیت این کتابخانه منحصر به شهر کلن یا کشور آلمان نبوده، بلکه شهرت جهانی دارد و پژوهش‌گرانی از تمام نقاط جهان، از آن بهره می‌گیرند و از ابتدای پایه‌ریزی این کتابخانه، حوزه‌ای جهانی برای آن پیش‌بینی کرده‌اند.

به هر حال، اهمیت این کتابخانه و تأثیرگذاری آن، به اندازه‌ای است که مسیر بسیاری از پژوهش‌گران آلمان و حتی کشورهای غربی در این حوزه را تغییر داد و سرنوشت بسیاری از تحقیقات دین‌شناسان را رقم زد؛ چرا که به قول پروفسور دیم، تبدیل به بزرگ‌ترین کتابخانه تخصصی یک مذهب در دنیای غرب شد.^{۱۶}

وضعیت کنونی

کتابخانه شیعه کلن که در سمینار شرق‌شناسی این دانشگاه قرار دارد، علی‌رغم گسترده نبودن آن (اتاقی در حدود ۶×۵/۵ متر مربع) مجموعه‌ای بیش از ده‌هزار کتاب در زمینه‌های مختلف تفکر شیعی، به خصوص شیعه اثناعشری، در خود جای داده است: تفاسیر قرآن، فقه، فلسفه و کلام، عرفان، اخلاق عملی و به خصوص علم اصول و مجموعه فتاوا، شامل مجموعه‌های چاپی قرن ۱۹ و ۲۰ که در نوع خود بی‌نظیر است. همچنین بخش دیگری از کتابخانه به تحولات فرهنگی و سیاسی سال‌های اخیر ایران، پس از انقلاب، اختصاص یافته است.

اولین کتاب‌ها در سال ۱۹۴۹ تحت سرپرستی پروفسور گراف (Graf) خریداری شده، اما هنوز جهت‌دهی خاصی در آن زمان مدنظر نبوده است.

بخش اعظم خرید کتاب‌ها در سال‌های میان ۷۵-۱۹۶۵ تحت سرپرستی پروفسور فلاطوری با خرید از کتابخانه‌های شخصی در ایران که شامل نسخ خطی نیز می‌بوده، خریداری و به کلن آورده شده است. بیش‌ترین توسعه کتابخانه در سال‌های ۷۵-۶۶ بوده است.

ارتقای کتابخانه

افزایش پژوهش مربوط به مسائل کلامی، اجتماعی، جغرافیایی و حقوقی شیعه در غرب، ضرورت ارتقای این کتابخانه را افزون‌تر از پیش نموده است. این کتابخانه با وضعیت کنونی آن نمی‌تواند خدمات‌رسانی مناسب و تمام‌عیاری داشته باشد؛ بلکه باید به تعداد عناوین کتاب‌های آن

افزود. آرشیو نشریات و آرشیو نرم افزار و سمعی و بصری به روز و کارآمد تأسیس نموده، و در شبکه جهانی، برای آن پایگاه فعالی ایجاد کرد.
امید است متصدیان فرهنگی آلمان، به ویژه مسئولان دانشگاه کلن و بخش شرق شناسی آن همچنین دوستداران فرهنگ شیعی، تدبیری برای ارتقای این کتابخانه بیندیشند.

پی نوشت ها

1. Orientalisches Seminar Der Universitat ZU koln.

۲. پنجمین بیست گفتار، مهدی محقق، ص ۸۰-۸۱.
۳. المستشرقون، نجیب العقیقی، ج ۲، ص ۶۸۱
۴. رک: الاسلام و المسلمون فی المانيا، طه الولی، (بیروت، ۱۳۶۸ ق)؛ Almanya Ve islam از Davis Trietsch (استانبول، ۱۳۳۱ ق).
۵. فلاطوری نامه، ص ۷.
۶. برای دولت های شیعی، تاریخ دولت های اسلامی و خاندان های حکومت گر، استانبولی لین پل و بارتولد.
۷. رک: Islamic Studies in Europe ، P.27-30.
۸. المستشرقون، ج ۲، ص ۶۷۹ - ۶۸۰
۹. المستشرقون، ج ۲، ص ۶۸۷
۱۰. فلاطوری نامه، ص ۱۵.
۱۱. فلاطوری نامه، ص ۷.
۱۲. نگاه کنید به مقدمه همین کتاب که با این مشخصات منتشر شده است:
Katalog der Bibliothek des Schiitischen Schrifttums, 1998.
۱۳. فلاطوری نامه، ص ۱۶.
۱۴. فلاطوری نامه، ص ۷.
۱۵. فلاطوری نامه، ص ۳۴ و ۳۵.
۱۶. فلاطوری نامه، ص ۱۵.